

УДК 378.015.31:316.77

Ірина ЄФІМЕНКО

старший викладач кафедри музикознавства та інструментальної підготовки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна
e-mail: ika280369@gmail.com

Василь ФРИЦЮК

викладач кафедри музикознавства та інструментальної підготовки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна
e-mail: hfrjdcmrff@ukr.net

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті з'ясовано особливості педагогічного спілкування майбутнього вчителя музичного мистецтва, шляхів формування комунікативної культури в професійній підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва через відповідні форми роботи зі студентами в процесі колективного інструментального музикування на основі системного поєднання розвитку диригентської майстерності студента, становлення у нього активної мистецької позиції, розвиток художньо-комунікативної інтуїції та стимулювання стратегічного педагогічного мислення. Стосовно майбутнього вчителя музичного мистецтва доведено, що комунікативна культура є невід'ємною складовою частиною його професійної педагогічної культури й культури особистості вчителя зокрема, впливає з неї і являє собою ступінь засвоєння комунікативного досвіду у вигляді знань, умінь, навичок. З'ясовано сутність комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва як сукупності етичних норм, цінностей, способів спілкування, що забезпечує йому ефективне спілкування з учнями на уроках музичного мистецтва та у процесі роботи з творчими колективами.

Ключові слова: комунікативна культура, майбутні учителі музичного мистецтва, розвиток, спілкування, професійна діяльність.

Питання формування комунікативної культури особистості завжди були в центрі уваги педагогіки і досліджувалися у різних аспектах. Останнім часом в дослідженнях вчених більше уваги приділяється проблемам визначення умов й педагогічних можливостей формування комунікативної культури, оскільки вона є однією з професійних цінностей сучасного молодого фахівця, у тому числі, майбутнього вчителя.

Наукові основи сутності, особливостей і структури спілкування, умінь, котрі забезпечують цей процес, досліджувались А. Бодалевим, В. Кан-Каликом, О. Киричуком, Я. Коломінським, Н. Кузьміною, А. Леонтєвим, В. Семиченко та ін. Теоретичне осмислення проблеми спілкування, обґрунтування шляхів підготовки фахівців до комунікативної діяльності розроблено у дослідженнях В. Сластьоніна, Н. Тарасович, А. Щербакіна, Т. Яценко та ін. Проблемам розвитку вмінь, необхідних для формування комунікативної культури присвячені роботи І. Баришнікова, Л. Гегечкорі, І. Драгомирецького, Г. Каневської, Г. Китайгородської, Н. Котух та ін.

Підготовка вчителя музики в процесі професійної підготовки досліджувалась у різних аспек-

тах (О. Апраксина, Л. Арчажнікова, М. Білецька, В. Бутенко, В. Волкова, С. Деніжна, Т. Завадська, Н. Згурська, Є. Йоркіна, Л. Костенко, В. Крицький, І. Могилей, Н. Мозгальова, В. Муцмакер, О. Олексюк, Л. Остапенко, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, Г. Саїк, І. Сипченко, Т. Стратан, В. Фрицюк, О. Щолокова, В. Яконюк та ін.); педагогічні основи формування творчої активності (Т.І.Шевченко); підготовка до творчого відбору музичного матеріалу (Б. Целковников); музично-творчий розвиток у процесі навчання гри на баяні (Є. Бурвін); формування умінь підбору на слух і транспонування (Т. Карнаухова); формування художньо-творчої функції майбутнього вчителя музики (Л. Файзрахманова); формування музично-аналітичних умінь (І. Гринчук); творча самостійність як фактор музично-педагогічної діяльності (Л. Рахімбаєва); творчий розвиток у виконавській діяльності (Ю. Бай, М. Давидов), проблеми індивідуального навчання в класі основного музичного інструмента (Л. Баренбойм, Г. Гінзбург, Г. Ципін та ін., які водночас широко висвітлили і досвід роботи у цій галузі відомих музикантів-педагогів). Психологічні особливості музично-виконавської діяльності розглядалися у працях Л. Бочкарьова,

Л. Котової, В. Медушевського, Є. Назайкінського, В. Петрушина, В. Ражникова, В. Самітова, Г. Тарасова, Д. Юника та ін.

Аналіз сучасних досліджень, педагогічної практики і наукових публікацій дає можливість зробити висновок про те, що проблема формування комунікативної готовності є досить актуальною. Нею займаються Т. Бутенко, Д. Годлевська, Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, М. Ісаєнко, Є. Мелібруда, Н. Назаренко, Л. Петровська, П. Растянніков, проте мало дослідженими залишаються проблеми, пов'язані з питаннями формування комунікативної культури майбутнього педагога-музиканта – керівника дитячого інструментального колективу.

Викликає інтерес науковців питання формування комунікативної культури педагогів як важливого чинника професіоналізму. Завданням педагогіки є розробка методик, які дозволили б здійснювати цілеспрямований вплив на процес формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва в умовах навчально-виховного процесу, а також підготовки вчителя до означеної діяльності.

Метою статті є визначення особливостей формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Теоретичний розгляд поняття «культура» знайшов відображення в численних спробах визначення цього поняття. Латинське слово «cultura» має такі значення: обробка, догляд, розведення; виховання, розвиток, освіта; поклоніння, шанування; спосіб життя.

У найбільш широкому і первісному значенні культура є чимось, створеним людиною, свідоме виділення нею того, що вона знаходить стихійно виниклим у навколишній природі, у суспільних відносинах, у собі.

На рівні культури мовлення комунікативну культуру можна визначити як реальний процес комунікації за допомогою мови як засобу, що об'єднує комунікативно-мовленнєві акти говоріння (продукування) й сприймання (розуміння).

Стосовно майбутнього вчителя музичного мистецтва варто зазначити, що комунікативна культура – невід'ємна складова частина його професійної педагогічної культури й культури особистості вчителя зокрема, впливає з неї і являє собою ступінь засвоєння комунікативного досвіду у вигляді знань, умінь, навичок. Комунікативна культура майбутнього вчителя музичного мистецтва – це сукупність етичних норм, цінностей, способів спілкування, що забезпечує йому ефективне спілкування з учнями на уроках музичного мистецтва чи у процесі роботи з творчими колективами.

Оскільки ця якість є важливою складовою в структурі професійної компетентності майбут-

нього вчителя музичного мистецтва, у процесі професійної підготовки її необхідно розвивати.

Погоджуємося з О. Уваркіною [6], яка, розрізняючи у структурі комунікативної культури особистості ціннісний і діяльнісний компоненти, запропонувала два етапи її формування. Усвідомлення цінностей і необхідності оволодіння комунікативною культурою є метою першого етапу, а завданням другого є формування комунікативних умінь студентів у конкретній діяльності. Ефективними методами розвитку комунікативної культури особистості є рольові і ділові ігри, створення ситуацій для ознайомлення з правилами етикету і принципами безконфліктного спілкування тощо. Передусім важливо сформулювати мотиваційну основу розвитку комунікативної культури особистості, засвоєння студентами системи гуманістичних цінностей, залучення до конкретних ситуацій, створення мікроклімату на заняттях, стимулювання до самовдосконалення.

Цілком слушно, на нашу думку, О. Шмайлова стверджує про необхідність орієнтації студентів на головні цінності комунікативної культури: цінність суб'єкта спілкування (людину), процесу спілкування (спілкування) і культурних форм комунікації (етикет). Вона зазначає, що їх засвоєння можливе за умови посилення мотивації до комунікативної діяльності у процесі навчання шляхом роз'яснення, переконання і стимуляції внутрішньої роботи з самосвідомості з поступовою перебудовою діяльності при одночасному впливові на мотивацію саме через діяльність. Ставлення студентів до комунікативної культури, на думку дослідниці, можна сформувати лише шляхом вирішення і аналізу проблемних ситуацій, формуванні суджень, організацією пошукової роботи з проблем професійного спілкування [8]. Усі ці рекомендації можна застосувати у процесі розвитку комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва в освітньому середовищі вищого навчального закладу. Під освітнім середовищем розуміють систему впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні [7].

Зауважимо, що готовність до ділового спілкування, комунікативна культура, є сьогодні одним з найважливіших показників соціально-професійного статусу фахівця. Виконання такого соціального замовлення актуалізує проблему формування комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Варто зазначити, що спілкування і комунікація як складові комунікативної діяльності, становлять єдине утворення, складне не тільки за

формою його прояву, але і за психологічними механізмами, що його забезпечують. Під першим розуміється джерело інформації, під другим – власне повідомлення у широкому розумінні слова, оформлене таким чином, що до нього можуть бути включені значеннєві компоненти, емоційні прояви й об'єкт, що, з одного боку, виступає об'єктом комунікативної діяльності (він предмет комунікативного впливу), а з іншого боку – суб'єктом, оскільки засвоєння передбачуваної інформації здійснюється ним із власних, особистісних позицій, вибірково спрямовано і самостійно, що свідчить про власну активність індивіда [5, 11–12].

При розгляді проблем формування комунікативної культури особистості найчастіше йдеться про культуру спілкування чи культуру мовлення. Це зрозуміло, адже комунікативна культура особистості безпосередньо виявляється в процесі спілкування людини з іншими людьми, а процес мовлення є одним з найважливіших засобів передачі інформації у процесі спілкування. Так, наприклад, у роботі В. Соколової пропонується таке визначення: «комунікативна культура, що може бути визначена як сукупність умінь і навичок, що забезпечують доброзичливу взаємодію людей один з одним, ефективно розв'язання будь-яких завдань спілкування, є важливим засобом освіти і результатом розвитку особистості» [4, 76]. Усе це стосується й комунікативної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Отже, на рівні культури мовлення комунікативна культура може бути визначена як «реальний процес комунікації за допомогою мови як засобу, що об'єднує комунікативно-мовленнєві акти говоріння (продукування) й сприймання (розуміння)» [1, 14–15]. Конкретизуємо це на прикладі одного з видів музично-педагогічної діяльності майбутнього вчителя музики.

Важливим аспектом навчання майбутнього вчителя музики є підготовка до роботи з учнівськими музично інструментальними колективами. Цей процес передбачає засвоєння студентами методичних засад виховання школярів засобами колективно інструментального музикування (знання принципів організації учнівських оркестрів та інструментальних ансамблів, методів формування в учнів навичок ансамблевої гри, опанування методики репетиційної роботи, методів добору, систематизації й адаптації оркестрово-ансамблевого репертуару тощо) і здійснюється на заняттях з фахових методик.

Сутність професійної діяльності вчителя музики загальноосвітньої школи полягає в поліаспектності, а виконання фахових функцій передбачає органічне поєднання різних видів музично-

організаційної, музично педагогічної та музично-просвітницької роботи. Організація діяльності різноманітних учнівських музично-творчих колективів (хорових, оркестрових, ансамблевих) передбачає: знання вчителем методів індивідуальної, групової і масової роботи в музичних гуртках; умінь добирати, систематизувати й адаптувати репертуар для учнівських вокально-хорових і музично інструментальних колективів з урахуванням фізичних можливостей і рівня загального музичного розвитку дітей; реалізацію дидактичних завдань і виховних функцій учнівських музичних колективів [2, 42–46]. Професійна компетентність майбутнього вчителя музики як диригента оркестру народних інструментів визначається оптимальним поєднанням комплексу відповідних компетенцій, знань, умінь, навичок.

Вважаємо, що системоутворювальним компонентом професійної компетентності є комунікативна культура майбутнього вчителя музики, яка одночасно є ключовою компетентністю, тобто такою, що необхідна для ефективного здійснення професійної діяльності. Комунікативна культура розглядається нами водночас як складова педагогічної майстерності, а її формування і розвиток – як умова успішності професійно педагогічного спілкування і педагогічної діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Варто звернути увагу на особливості комунікативної культури майбутнього вчителя музики у різних видах діяльності. Наприклад, підготовка майбутніх учителів музики до роботи з учнівськими оркестрами та ансамблями передбачає знання форм і методів засвоєння репертуару. До них належить читання нот з аркуша. Ця форма роботи в оркестрі (ансамблі) проводиться на спеціально відібраному музичному матеріалі (нескладні оркестрові п'єси на різні види техніки) або під час ознайомлення оркестру з основним репертуаром навчального року (твори великої форми, оркестрові п'єси, акомпанементи).

Під час читання нот характерними є помилки, зумовлені такими чинниками: складним мелодичним або ритмічним рисунком; великою кількістю ключових знаків або знаків альтерації; технічно складними місцями; швидким темпом; невмінням виконавців тривалий час підтримувати максимальну зібраність та увагу. І під час такої роботи комунікативні вміння диригента є особливо необхідними.

Ескізна робота є проміжною формою навчальної діяльності між читанням з аркуша й досконалим засвоєнням музичного твору, вона полягає в опануванні музичним матеріалом без доведення його до високого ступеня завершеності, дає

можливість вирішити низку дидактичних і виховних завдань, а саме: засвоїти елементарні правила оркестрової дисципліни (ауфтакт і основні жести диригента; штрихи та їх розподіл у струнних; одночасне дихання в духових; уміння правильно сидіти за пультом, перегортати нотні сторінки тощо); зацікавити юних оркестрантів і створити передумови для серйозної творчої роботи; відновити виконавську техніку оркестрантів після канікул тощо; розширити сферу історико-теоретичних знань і збагатити музично-слуховий досвід оркестрантів (епоха, композиторський почерк; жанр, стилістичні особливості; форма, композиційні особливості; тема, акомпанемент, поліфонічні голоси; тембр, інтонаційна виразність тощо).

Детальна робота над твором полягає в досконалому вивченні як окремих складних епізодів, так і всього твору в цілому. Вона проводиться у двох напрямках: технічно-виконавському (штрихи, аплікатура, інтонація, стрій, ансамбль), що відпрацьовується на заняттях окремих оркестрових груп; художньо-образному (темп, агогіка, динаміка, темброва відповідність тощо), який реалізується на загальних репетиціях оркестру.

Вважаємо, що і під час ескізної роботи над музичними творами, і під час детальної роботи над твором незамінною якістю вчителя музичного мистецтва є саме комунікативна культура, оскільки допомагає йому забезпечити доброзичливу і ефективну взаємодію з учнями, зокрема, на репетиціях оркестру.

Цілком погоджуємося з Т. Пляченко, яка до особистісних компетенцій керівника учнівського музично-інструментального колективу відносить: особистісні якості (комунікативність, наполегливість, організованість, вимогливість, доброзичливість, толерантність, емпатійність, артистичність); індивідуальні психологічні особливості

(творча уява, експресивність та емоційність, інтуїція, миттєва реакція, воля, сугестивність); здібності (організаторські, конструктивні, музичні, творчі, дидактичні, виховні, дослідницькі); стиль роботи (мажорно-оптимістичний, демократичний, опікунський); творчий імідж (виконавська манера, зовнішній вигляд, сценічний образ, стиль спілкування з колегами, стиль спілкування з колективом та окремими його учасниками, володіння комунікативними засобами, методами і прийомами) [3]. Як бачимо, комунікативна культура вчителя музичного мистецтва є важливою якістю у його професійній діяльності.

Звісно, найбільш сприятливим для розвитку особистості майбутніх учителів є середовище, яке характеризується функціональною доцільністю, системністю, синергічністю, особистісною орієнтованістю, оптимальністю просторової організації, відкритістю, варіативністю і динамічністю, відповідає потребам студентів у професіоналізації в контексті індивідуального освітнього запиту [7]. Саме таке освітнє середовище є сприятливим для розвитку комунікативної культури майбутніх учителів музичного мистецтва.

Таким чином, можна зробити висновок, що комунікативна культура, як сукупність етичних норм, цінностей, способів спілкування, що забезпечує йому ефективне спілкування з учнями на уроках музичного мистецтва чи у процесі роботи з творчими колективами, передбачає наявність у майбутнього вчителя музичного мистецтва певних якостей і стратегій поведінки, які сприяють досягненню цілей у спілкуванні з іншими людьми: скласти позитивне враження про себе, продуктивно спілкуватися, орієнтуватися на успіх у професійній діяльності, прагнути до самореалізації в суспільних відносинах, адаптуватися до нових стосунків у колективі тощо.

Список використаних джерел

1. Корніяка О.М. Мовленнєвий розвиток школярів з різною сформованістю комунікативної культури / О.М. Корніяка // Педагогіка і психологія. 2000. – № 4. – С. 14-21.
2. Пляченко Т.М. Особистість керівника учнівського музично-інструментального колективу в педагогічній теорії і практиці [Електронний ресурс] / Тетяна Миколаївна Пляченко. – Режим доступу : <http://oaji.net/articles/2016/29231456739077.pdf>
3. Пляченко Т.М. Теоретична модель керівника учнівських музично-інструментальних колективів [Електронний ресурс] / Тетяна Миколаївна Пляченко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu//Педагогічні науки N146/
4. Соколова В.З. Культура общения. Программа с практическими рекомендациями учителю по организации и проведению уроков в 9-х классах общеобразовательной средней школы / В.З. Соколова. – Новгород, 1994. – С. 5-12.
5. Социальная психология: история, теория. Эмпирические исследования / Под. ред. Е.С. Кузьмина, В.Е. Семенова. Л.: ЛГУ, 1979. – 288с.
6. Уваркіна О.В. Формування комунікативної культури студентів вищих медичних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/ Ін-т вищої освіти АПН України / О.В. Уваркіна. – К., 2003. – 22 с.
7. Фрицюк В. А. Формування мотивації професійного саморозвитку майбутніх педагогів у творчому освітньому середовищі ВНЗ / В. А. Фрицюк // Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2016. – № 6 (129). – С. 107-114.
8. Шмайлова О.В. Формирование коммуникативной культуры будущих учителей: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Сургутск. гос. пед. ин-т / О.В. Шмайлова. – Сургут, 1997. – 160 с.

References

1. Korniiaka O.M. (2000) Movlenniievi rozvytok shkolariv z riznoiu sformovanistiu komunikativnoi kultury / O.M. Korniiaka // Pedahohika i psykholohiia. № 4. 14-21 [in Ukrainian].
2. Pliachenko T.M. Osobystist kerivnyka uchnivskoho muzychno-instrumentalnoho kolektyvu v pedahohichnii teorii i praktitsi [Elektronnyi resurs] / Tetiana Mykolaivna Pliachenko. – Rezhym dostupu : <http://oaji.net/articles/2016/29231456739077.pdf> [in Ukrainian].
3. Pliachenko T.M. Teoretychna model kerivnyka uchnivskykh muzychno-instrumentalnykh kolektyviv [Elektronnyi resurs] / Tetiana Mykolaivna Pliachenko. – Rezhym dostupu : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu//Pedahohichni nauky N146/ [in Ukrainian].
4. Sokolova V.Z. (1994) Kultura obshchynia. Prohramma s praktycheskymy rekomendatsiyamy uchyteliu po orhanyzatsiyi y provedenyiu urokov v 9-kh klassakh obshcheobrazovatelnoi srednei shkoly / V.Z. Sokolova. – Novhorod, 5-12 [in Russian].
5. Sotsyalnaia psykholohiia: ystoriia, teoriia. Empyrycheskye yssledovaniia (1979) / Pod. red. E.S. Kuzmyna, V.E. Semenova. L.: LHM, 288 [in Russian].
6. Uvarkina O.V. (2003) Formuvannia komunikativnoi kultury studentiv vyshchyykh medychnykh zakladiv osvity v protsesi yvchennia psykholoho-pedahohichnykh dystsyplin: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04/ In-t vyshchoi osvity APN Ukrainy / O.V. Uvarkina. – K., 22 [in Ukrainian].
7. Frytsiuk V. A. (2016) Formuvannia motyvatsii profesiinoho samorozvytku maibutnykh pedahohiv u tvorchomu osvitnomu seredovyschi VNZ / V. A. Frytsiuk // Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu. – № 6 (129). – S. 107-114.
8. Shmailova O.V. (1997) Formyrovanye kommunykativnoi kultury budushchykh uchyteliei: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Surhutsk. hos. ped. yn-t / O.V. Shmailova. – Surhut, 160 [in Russian].

Ефименко И. В., Фрицук В. Н. Развитие коммуникативной культуры будущих учителей музыкального искусства

В статье выяснены особенности педагогического общения будущего учителя музыкального искусства, путей формирования коммуникативной культуры в профессиональной подготовке будущего учителя музыкального искусства через соответствующие формы работы со студентами в процессе коллективного инструментального музицирования на основе системного сочетания развития дирижерского мастерства студента, становление у него активной художественной позиции, развитие художественно-коммуникативной интуиции и стимулирования стратегического педагогического мышления. Относительно будущего учителя музыкального искусства доказано, что коммуникативная культура является неотъемлемой составной частью его профессиональной педагогической культуры и культуры личности учителя в частности, следует из нее и представляет собой степень усвоения коммуникативного опыта в виде знаний, умений, навыков. Выяснено сущность коммуникативной культуры будущего учителя музыкального искусства как совокупности этических норм, ценностей, способов общения, обеспечивает ему эффективное общение с учениками на уроках музыкального искусства и в процессе работы с творческими коллективами.

Ключевые слова: коммуникативная культура, будущие учителя музыкального искусства, развитие, общение, профессиональная деятельность.

Efimenko I. Frytsiuk V. Development of communicative culture of future teachers of musical art

The article determines the features of the pedagogical communication of the future teacher of musical art, ways of creating a communicative culture in the professional training of the future teacher of musical art through the corresponding forms of work with students in the collective instrumental music process based on a systemic combination of development of conductor's skill of the student, the formation of his active artistic position, development of artistic and communicative intuition and stimulation of strategic pedagogical thinking. Regarding future teacher of musical art it is proved that communicative culture is an essential part of its professional pedagogical culture and culture of personality of the teacher in particular, follows from it and represents the degree of assimilation of communicative experience in the form of knowledge, skills and abilities. Is disclosed the essence of the communicative culture of the future teacher of musical art as a set of ethical norms, values, ways of communication, which provides an effective communication with students at musical art lessons and in the process of working with creative groups of students.

Key words: communicative culture, future teachers of musical art, development, communication, professional activity.

Стаття надійшла до редколегії 31.01.2018